

Між національним та глобальним: місія університету на просторовому перехресті.

Сергій Курбатов
старший науковий співробітник
Інституту вищої освіти НАПН України

В статті зроблено спробу осмислити університетську місію на просторовому перехресті. Виникаючи як інтернаціональна інституція за часів Пізнього Середньовіччя, на етапі становлення національних держав університет перетворюється на своєрідний центр формування дискурсу національної культури. В сучасному світі університет повертається до власної інтернаціональної природи, поширюючи глобальні підходи, тенденції та технології. Віднайти оптимальний баланс між національним та інтернаціональним в контексті власної місії – одне з головних завдань, що постає перед університетом XXI століття.

Ключові слова: університетська місія, просторове перехрестя, націоналізація, інтернаціоналізація.

Сергей Курбатов «Между национальным и глобальным: миссия университета на пространственном перекрестке». В статье сделана попытка осмыслить университетскую миссию на пространственном перекрестке. Возникая как интернациональный институт во времена Позднего Средневековья, на этапе становления национальных государств университет становится своеобразным центром формирования национальной культуры. В современном мире университет возвращает свой изначальный интернациональный характер, распространяя глобальные подходы, тенденции, технологии. Найти оптимальный баланс между национальным и интернациональным в контексте собственной миссии является одной из важнейших задач, стоящих перед университетом XXI века.

Ключевые слова: университетская миссия, пространственный перекресток, национализация, интернационализация.

Sergiy Kurbatov «Between National and Global: University Mission at the Spatial Intersection». The paper is devoted to investigation of university mission at spatial intersection. During Late Middle Ages universities were established as international social institutions, but later, with the origin of nation states, they became the centre of producing the discourse of national culture. University in contemporary world returns to its initial international character, because it mediates the global approaches, tendencies and technologies. To find the optimal balance between national and international in its mission is one of the main goals of the universities of the XXI century.

Key words: university mission, spatial intersection, nationalization, internationalization.

В умовах глобалізації, взаємодія між національним та інтернаціональним компонентом університетської місії є предметом численних дискусій. Виникнувши як, значною мірою, інтернаціональна інституція, університет в той же час переживає справжній розквіт як інституція національна. З моменту побудови національної держави саме університет стає її культурним, ідеологічним, навіть світоглядним осередком. Університет транслює певну, етнічно насичену картину світу, формує визначений конкретною культурною реальністю кут наближення до загальнолюдської реальності. Він інкорпорує до своєї місії функцію *націоналізації*, формування контексту в рамках певної культурної традиції, детермінованої, перш за все мовою. З початком епохи глобалізації та процесу активного формування єдиного світового освітнього та дослідницького простору, університет стає провідником функції *інтернаціоналізації*, тобто поширення транснаціональних цінностей, знань, підходів та технологій, а також здатності й реальної можливості бути впливовим гравцем на цьому загальносвітовому рівні. Пошуки гармонійного співвідношення між національним та інтернаціональним в місії сучасного університету теж визначають сучасний стан осмислення цього феномену.

В нашій роботі ми намагаємося осмислити становлення та розвиток національного та інтернаціонального компонентів університетської місії впродовж історичного розвитку цієї інституції. Спираючись на обґрунтований в нашій попередній статті концепт «просторове перехрестя» [2], ми обґрунтовуємо необхідність гармонійного поєднання національного та інтернаціонального в місії університету XXI століття.

Відстоюючи тезу про інтернаціональний характер перших європейських університетів, ми спріємося, перш за все, на ґрунтовні розвідки Жака Ле Гоффа [3] та Альде Геуне [14]. Зрозуміти загальну динаміку змін університетської місії нам допомогла праця Джона Скота [12]. Взаємодія університетів та держави є предметом дослідження Філіса Рідлі [11]. Вплив університетів на виникнення та поширення реформаційного руху в Європі детально проаналізовано Полом Гріндлером [7] та Ярославом Пеліканом [4]. Наше розуміння трансформації університетської місії в умовах глобалізації спитається на теоретико-методологічні підходи, запропоновані в роботах Василя Кременя [1], Біла Рідінґса [10] та Хуго Хорта [9].

Період XVI – XIX століття став часом активного формування національних держав. Характерними рисами цих політичних та соціально-економічних утворень є наявність фізичних кордонів, які окреслюють відповідну територію, та відчуття спільної культурної спадщини, втіленої перш за все в мові, що поділяється населенням даної території. Звичайно, університети як центри інтелектуального та культурного життя не могли залишитися осторонь цього процесу. Як зазначає Джон Скот: «Після 1500 року *місія націоналізації або ж служіння уряду національної держави* доповнила традиційну для університету функцію навчання. На сьогоднішній день більшість європейських та світових університетів є національними інституціями, що є продовженням місії служіння державі, властивої для епохи раннього модерну, причому державі як вільній, так і тоталітарній. Прикладом останнього слугують нацистські та радянські університети. І праві, і ліві тоталітарні режими 20 століття використовували вищу освіту для

запровадження стрімких змін в соціальній структурі суспільства, зростання темпів індустріально-технологічного розвитку та встановлення контролю над академічною сферою з пропагандистською метою»[12, 11].

Та сам процес утворення університетів як державних (або, точніше, тією чи іншої мірою пов'язаних з державою) інституцій починається значно раніше. Філіс Рідлі вважає, що першим державним університетом був створений в 1224 році Університет Неаполю «тому, що його засновник, Фрідріх II заборонив своїм підлеглим відвідувати інші університети після того, як було засновано власний. Більш того, він запропонував всім, хто навчається в інших університетах, повернутися і продовжити навчання саме у цьому закладі» [11, 51]. А Жак Ле Гофф [3, 127-128] в якості прикладу подібної діяльності світських господарів (часто узгодженої з папським престолом) називає створений у 1255 році Університет Саламанки, слідом за яким, згодом, на Піренейському півострові постали університети Лісабону та Коїмбре (1290), Леріди (1300), Уеске (1354), Барселони (1450), Сарагоси (1470), Валенсії (1500). Цей процес відкриття університетів був пов'язаний з Реконкістою та посиленням влади іберійський монархів. Першим університетом Центральної, Східної та Північної Європи став створений у 1347 році на прохання імператора Карла IV папою Кліментом VI Празький університет, який у 1409 році перетворився на чеський національний університет. Потім було засновано Віденський (1365), Ерфуртський (1379), Гейдельберзький (1385), Кельнський (1388), Ляйпцігський (1409) та інші університети. У 1364 році було відкрито Краківський університет, який пізніше отримав назву Ягелонського, в 1389 році Університет Будапешту, а в 1477 році Університет Уппсали. Усього ж, впродовж 1200-1800 років в Європі було створено 172 університети. За спостереженнями Філіса Рідлі, з 1500 по 1800 рік чисельність університетів зросла з 62 до 118. За цей же період населення Європи збільшилося з 69 мільйонів до 188 мільйонів осіб.

Показовим фактом наступу держави на університетську автономію є те, що у 1446 році один з найстаріших та найавторитетніших університетів Європи,

Паризький, переходить під контроль парламенту Франції. «Всемогутня держава вимагає усіх прав в соціальному житті, усіма силами стверджуючи єдність цього життя: вона має законодавчу, виконавчу та юридичну владу. Вона є універсальною: на відповідній території жодний підлеглий не може уникнути влади правителя. Світська держава не задовольняється лише тим, щоб витіснити церкву у духовну сферу. Вона претендує на певну духовну місію, право керувати і цією сферою» - підсумовує відповідну тенденцію Жак Ле Гофф [3, 131]. «Університети становляться щільно прив'язаними до держави та її органів завдяки як контролю з боку держави за власними підлеглими, так і завдяки складним умовам для навчання іноземців всередині цих інституцій. Внаслідок цього, сутність та мета діяльності освітніх інституцій драматично змінюється. Університети стають джерелом ідеологічної підтримки для правителів та центрами професійної підготовки для тих, то буде обслуговувати інтереси держави і церкви» - констатує Філіс Рідлі [11, 52]. І далі: «Наприкінці XVI сторіччя роль університету дуже відрізняється від його ролі в попередні віки. Університети перестають бути незалежною та інтернаціональною силою, як це було в XII та XIII сторіччях. Університет стає «національною» інституцією, і націоналізація університету свідчить про підпорядкованість і його, і церкви державі» [11, 53]. Свідченням «прив'язки» університетів до держави стали і обмеження мобільності викладачів, особливо характерні для італійських університетів. «Університети Італії були особливо вимогливі стосовно *stabilitas loci* власних докторів. Вони вимагали від викладачів постійного перебування та викладання предметів в городі, де знаходився їх університет. Так, намісник Падуї в 1424 році проголошував: «Доктори, які отримують стипендії від Падуї, ні за яких обставин не повинні залишати кордони Падуї»» - зазначає Естрік Габріел [6, 53].

Університет в умовах становлення національної держави стає, з одного боку, центром акумуляції та вивчення національної культурної спадщини, а з іншого – центром формування специфічних світоглядних та ідеологічних

конструктив певного національно обґрунтованого типу. Можна сказати, що саме університет на етапі раннього модерну є кузницею ідентичності, яка визначає специфіку того чи іншого національного (а, часом, і релігійного) проекту та конструює відповідну версію бачення історії. В цьому зв'язку доцільно розглянути роль університетів під час Реформації. «Реформація, що стала апофеозом християнського прагматизму, затвердивши серед християнських чеснот і професійність людини, відслужила панахиду по темних часах з їх пізнавальною еkleктикою і маніфестувала вторгнення руйнівних сил соціального прагматизму Нового часу, що внесли в освітні процедури прагматику раціональної розважальності та соціальної діловитості» - зазначає Василь Кремень [1, 302-303]. Цікаве спостереження про сутнісний вплив університету на реформаційний рух робить Ярослав Пелікан: «Реформація XVI ст. започаткувалася саме в університетах, і головним її діячем був саме університетський професор. Мартін Лютер не виступав як політичний чи церковний діяч, він виконував свої обов'язки як академічний діяч, коли 31 жовтня 1517 року випустив свої 95 тез, запрошуючи (чи провокуючи) своїх колег і всіх охочих взяти участь у диспуті «стосовно сили індульгенцій»» [4, 36]. І далі: «І Джон Вікліф в Оксфорді, і Ян Гус у Празі, і Мартін Лютер у Вітенберзі кидали свої виклики саме зі святилища університету, чия академічна свобода, права та привілеї давали їм певний захист і від церкви, і від держави» [4, 90].

На думку Пола Гріндлера [7], Реформація була продуктом німецької університетської реальності. Дійсно, зосередженість теології та її adeptів в університеті не могло не привести до протистояння з могутньою структурою католицької церкви. І саме німецькі університети стали на початковому етапі Реформації головними форпостами цієї боротьби. «Бернд Мюллер, відомий історик протестантської Реформації в Німеччині, проголошує тезу: «Без гуманізму не було б Реформації», і він цілком правий. Але Мюллеру варто б розширити цю тезу твердженням: «Без університетів не було б Реформації», тому що саме університетські професори не лише були у витоків

протестантської Реформації, а й підтримували її протягом першого сторіччя» - пише Пол Гріндлер [7, 14]. Реформація стала масштабним продовженням традиційних університетських диспутів. Зокрема, Мартін Лютер, який починає викладати у Віттенбергському університеті у 1513-1514 навчальному році, до доленосних подій жовтня 1517 року вже проводив диспути з критикою схоластики в вересні 1516 та в квітні 1517 років. Дев'яноста п'ять тез проти торгівлі індульгенціями були, дійсно, революційними за змістом, але за формою цілком відповідали реаліям того часу. Так, зокрема, студенти на диспуті, зазвичай, захищали 15-20 тез, а професори – близько ста. Найбільшу в історії кількість тез – дев'ятсот - захищав в публічному диспуті Піко делла Мірандола в 1487 році. «Лютер був відносно молодим професором невеликого університету, який не мав публікацій. Віттенберг був географічно віддаленим, і ще більше віддаленим у статусному відношенні у порівнянні, скажімо, з Парижем. Але історія містить багато парадоксів: цей диспут, який так і не відбувся, став початком лютеранської Реформації» - підкреслює Пол Гріндлер. І далі: «Лютер був професором біблійних студій університету Віттенбергу з зимового семестру 1513-1514 року аж до власної смерті у 1546 році. Він ніколи не займав ніякою іншої посади, і, хоча і з перервами, все життя продовжував читати лекції» [7, 17].

В цілому ж в період з 1517 по 1618 роки, згідно з інформацією Пола Гріндлера [7, 19] серед провідних лідерів лютеранської, кальвіністської та швейцарської Реформації нараховувалося 88 університетських професорів. Це чотирнадцять осіб були викладачами протестантських академій в Женеві, Цюріху, Лозані, Страсбурзі та інших містах. Цікаво, що серед лідерів анабаптистів не було жодного університетського професора, а серед лідерів антитринітаріїв їх було лише двоє. Таким чином, можна стверджувати, що Реформація і поява провідних протестантських течій була не лише пов'язана з університетським середовищем, а значною мірою була його породженням. Тож протестантську етику, яка, згідно з класичним підходом Макса Вебера

сформувала «дух капіталізму», можна розглядати як продукт німецької університетської культури XVI сторіччя.

Отже, ми маємо справу зі своєрідним просторовим викликом, з яким університети зіткнулися у XIV – XVI сторіччі. Цей виклик обумовлений просторовим сепаратизмом як з боку держав, які досить швидко перетворюються на держави національні, так і з боку теологічної академічної громади, незгода якої з тодішньою політикою католицької церкви призвела до Реформації. Університет, що виникає як інституція глобальної християнської ойкумени, перетворюється на інституцію національну або ж вузько конфесійну. Але, знаходячись в XVI сторіччі в авангарді доленосних історичних подій, що радикально змінили історичну долю Європи і світу, університети в наступному XVII сторіччі суттєво втрачають свій вплив. Пол Гріндлер вважає, що для цього були численні причини. «Перш за все, це війни, зокрема Тридцятирічна війна, що охопила велику територію від Центральної Європи до Італії, і під час якої було зруйновано багато університетів, особливо в Німеччині. Англійські університети страждали від реалій громадянської війни, царевбивства та пуританської навали. Страшні хвороби, зокрема голод та чума у Північній Італії між 1629 та 1633 роками завдала значних збитків суспільству, яке традиційно підтримувало університети. Погіршували стан університетів і внутрішні проблеми: неналежне ставлення до викладацької діяльності професорів та студентські бійки. Також університети надто довго спиралися лише на спадщину Аристотеля. Так, італійські професори натурфілософії відходять від Аристотеля на користь більш експериментальних підходів до наук лише в останній половині XVII сторіччя» [7, 23]. Занепад університетського життя у XVII сторіччі знайшов відображення у історичному анекдоті стосовно легкості отримання ступеня доктора права в Парижі, який переповідає Естрік Габріел: «Студент, який спостерігав, як легко можна здобути ступінь доктора права, виявив побажання отримати її для свого коня. На що ректор ввічливо

заперечив, промовивши: «Пробачте, в цьому університеті ми присуджуємо докторський ступінь лише віслюкам, але не коням» [6, 6].

Відродження значення університетів як важливих соціальних інституцій національних держав відбувається в XIX сторіччі. Так на початку XIX сторіччя Вільгельм фон Гумбольдт створює Берлінський університет саме як прусську національну інституцію з відповідним ідеологічним навантаженням, а у відповідності з законом 10 травня 1806 року та декретом 17 березня 1808 року, Наполеон об'єднує всі французькі університети та інші навчальні заклади в Імператорський університет, який з 1815 року отримує назву Університету Франції (l'Université impériale та l'Université de France). Цей заклад проіснував до 1896 року. Таким чином, формується ліберальна німецька модель університету, в основу якої покладено принцип академічної свободи та централізована французька, заснована на жорсткій дисципліні та адміністративному контролі. Починаючи з другої половини XIX-го сторіччя саме німецька модель університету стає домінуючою у провідних країнах Західної Європи.

Специфіка державотворення в США дозволяє ідентифікувати *місію демократизації* як структурну складову місії націоналізації. Лоуренс Вейсі (Laurence Veusey), автор класичної праці «Виникнення американського університету» [13] відзначає тенденцію поширення вживання терміну «демократія» по відношенню до університетської освіти протягом другої половини 19 сторіччя. Зокрема, він окреслює шість значень цього слова у тодішньому університетському контексті: 1) рівний статус різних галузей знання; 2) рівні умови навчання студентів; 3) рівний доступ до знань, включаючи незаможних осіб, жінок, представників етнічних меншин; 4) можливості для молодих людей отримати знання та навички, необхідні для досягнення успіху в американському суспільстві; 5) забезпечення ретрансляції знань для суспільства в цілому та 6) бачення університету як інституції, що виражає волю людей [13, 62-66]. На думку Джона Скота, демократизація в якості складового компонента університетської місії,

визначає необхідність служіння громадянину держави та відповідає принципам, на яких було засновано проект побудови американської держави [12, 4]. Похідними від місії демократизації можна вважати місію громадянського служіння, яку часто називають третьою місією університету.

Наприкінці 20 сторіччя в світі відбувається фактичне формування глобального освітнього простору. Посилення взаємної залежності держав, експансія комунікаційних та інформаційних технологій, комерціалізація освіти призводить до того, що провідні університети США та інших країн долають національні рамки, конкуруючи та залучаючи кращих викладачів, дослідників та студентів вже на світовому масштабі. Отже, на зміну націоналізації, розуміння університету як центру формування легітимних практик національної культури та виховання громадян у відповідності з цими практиками, приходять *місія інтернаціоналізації*. Таким чином, в університетському житті відбувається своєрідний процес *ad fontes*, «повернення до джерел», адже, як слушно помічає Жак Ле Гофф стосовно специфіки перших європейських університетів: «Корпорація, цілі якої локальні і котра широко використовує національний та місцевий підйоми, стає в той же самий час інтернаціональною: її члени, викладачі та студенти, прибувають з усіх країн; вона інтернаціональна і за способом діяльності, бо наука не знає кордонів, і за власними горизонтами, оскільки санкціонує *licentia ubique docendi* – право викладати всюди, яким і користуються випускники найбільших університетів. На відміну від інших корпорацій, в неї немає монополії на місцевому ринку. Її простір – весь християнський світ» [3, 63-64].

На інтернаціональному характері перших університетів наголошує і Альде Геуне: «На противагу політично диференційованій природі середньовічного суспільства, університет виникає та розвивається як космополітична, наднаціональна інституція. Спільна мова (латина), ідентична організація навчальних курсів та схожа організація сприяли виникненню інтернаціональної спільноти магістрів та студентів, які подорожували від

однієї інституції до іншої, зберігаючи аналогічні привілеї та обов'язки. Різноманітні університети Середньовіччя були не лише особливим видом навчальної інституції, всі вони були частиною наднаціональної інтелектуальної спільноти, яка культивувала знання та насолоджувалася певним ступенем незалежності від папської, імператорської та місцевої влади» [14, 42].

Процес інтернаціоналізації, його основні форми та можливі наслідки є предметом бурхливих дискусій в західній академічній літературі. Дискурс інтернаціоналізації починаючи з 80-х років ХХ століття поступово формується на основі досліджень в галузі «міжнародної освіти» («international education»), яким в порівняльній педагогіці традиційно позначали «академічні дисципліни, предметом яких є порівняльні дослідження різноманітних освітніх систем, існуючих у світі» [5, 185].

Як зазначає Хуго Хорта: «Протягом останніх десятиліть двадцятого століття тема інтернаціоналізації постійно набувала ваги та все більше привертала увагу дослідників та управлінців. Для вищої освіти, а точніше, для провідних національних університетів, орієнтованих на дослідницьку діяльність, швидкі зміни в освітньому середовищі означали необхідність все більш активно співпрацювати та конкурувати на глобальному рівні. Це, окрім інших наслідків, призвело до того, що в умовах глобальних освітніх перегонів їх незаперечне лідерство в рамках власної освітньої системи значило менше, а часом значно менше, ніж раніше. Як наслідок, інтернаціоналізація вищої освіти та відповідних інституцій стала вирішальним стратегічним пріоритетом» [9, 387-388]. Згідно з визначенням, запропонованим ЮНЕСКО, «інтернаціоналізація є однією із форм, в яких вища освіта відповідає на можливості і проблеми глобалізації. Інтернаціоналізація охоплює багато питань, серед яких навчальні програми, процес викладання та навчання, дослідження, інституційні угоди, мобільність викладачів та студентів, різноманітні форми співробітництва та багато інших» [8, 6].

Тобто процес інтернаціоналізації містить певний суттєвий виклик системі національної вищої освіти та університетам як її головним структурним елементам. Академічні ієрархії, які склалися і десятиліттями визначали університетське життя країни, стискаються з новими формами конкуренції, але вже в глобальному освітньому полі. І часом те, що вважалося якісним освітнім продуктом в національному контексті, виявляється неконкурентоспроможним в контексті світовому. Це – важкий, болісний і тривалий процес, рефлексії сприйняття якого присвячена відома праця Біла Рідінгса «Університети в руїнах». «Університет зараз перетворюються на принципово іншу інституцію, аніж це було раніше. Він більше не пов'язаний з національною державою, як основний виробник, захисник та розповсюджувач ідеї національної культури. Процеси економічної глобалізації принесли відносний занепад національної держави як головного джерела капіталу у світі. Внаслідок цього, університет перетворюється на транснаціональну бюрократичну корпорацію, яка або пов'язана з транснаціональними управлінськими утвореннями, на кшталт Європейського союзу, або ж функціонує незалежно за аналогією з транснаціональними корпораціями» - вважає Рідінгс [10, 3]. Але чи не найгірше управлінське рішення в даній ситуації – ігнорування глобальних освітніх процесів. Своєрідна академічна інтроверсія, свідоме «відключення» власної освітньої установи від глобальних освітніх тенденцій та процесів веде до ізоляції, яка виштовхує на периферію цивілізаційного розвитку не лише освітню систему, а й суспільство в цілому.

До того ж, як зауважує Хуго Хорта: «Університети, які раніше за інших заявили про себе в глобальних освітніх перегонах, мають фору у цих змаганнях. Це відбувається тому, що вони належать до країн з домінуючою науковою системою, мають більше ресурсів для здобуття міжнародного визнання та активних дій в міжнародному просторі. Вони створюють певний бренд, і тому автоматично вважаються такими, що можуть називатися «університетами світового класу»» [9, 389]. Він також вважає, що держава

зацікавлена в підтримці амбіцій своїх кращих університетів стати частиною глобального освітнього простору: «В глобальному світі вищої освіти більшість національних урядів зацікавлена в тому, щоб мати щонайменше один університет, який би вважався міжнародним дослідницьким університетом та був би здатним до глобальної конкуренції та співпраці з аналогічними закладами з інших країн» [9, 397].

В той же час не варто ігнорувати проблемні моменти, пов'язані з інтернаціоналізацією та глобалізацією. «Невизначеність гуманітарних цінностей, яка надає новій універсальній культурі, що формується в процесах глобалізації, надлюдський, а подекуди й нелюдський характер, ослаблює її культурні функції. Ця нова культура (поки що) неспроможна стати основою світу цінностей і виконувати функції породження смислу і надання сенсу предметним формам існування людини та її діяльності. Культури, що існують у національно-державних кордонах, тут виступають поза конкуренцією, а отже неминучими є суперечності між об'єктивними процесами глобалізації, якими супроводжується процес народження нового світу третього тисячоліття, і культурами з їх глибинними релігійними і світоглядними основами» - наголошує Василь Кремень [1, 196].

Тож на «просторовому перехресті» університетської місії ми можемо говорити про місію націоналізації, внаслідок якого університет стає провідною інституцією культурного сепаратизму, формування етнічно та, відповідним чином, ідеологічно забарвленого освітнього простору, а також, фактично, головним центром формування дискурсів національної культури. Університет відіграє роль необхідного інструменту становлення національних держав та впливовим фактором їх легітимації. Але глобалізація повертає університету визначальний універсальний вимір, який він мав на етапі свого виникнення за часів Пізнього Середньовіччя. Як наслідок, сутнісною складовою місії університету XXI сторіччя стає інтернаціоналізація, в контексті якої університет виступає фактором інтеграції економічних, політичних та соціальних систем власних країн у світовий контекст та

головним ретранслятором глобальних цінностей, підходів та технологій на рівні тієї чи іншої держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. К.: Педагогічна думка, 2009. -520 с.
2. Курбатов С.В. Історичні трансформації університетської місії // Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. - Дрогобич: Науково-видавничий центр ДДПУ імені Івана Франка, 2011. - Випуск 24. Філософія. - С. 16-29
3. Ле Гофф, Жак Интеллектуалы в Средние века. СПб.: Изд-во С.-Петербур. Ун-та, 2003. – 160 с.
4. Пелікан, Ярослав Ідея університету. Переосмислення. – К.: Дух і літера, 2008. – 360 с.
5. Chan W. W. Y., Dimmock C. The Internationalization of Universities. Globalist, Internationalist and Translocalist Models // Journal of Research in International Education, 2008, 7. – p. 184-204.
6. Gabriel, Astrik L. The Ideal Master of the Mediaeval University // The Catholic Historical Review, Vol. 60, № 1 (Apr., 1974) – p. 1-40.
7. Grendler, Paul F. The Universities of the Renaissance and Reformation // Renaissance Quarterly, Vol. 57, № 1 (Spring, 2004) – p. 1-42.
8. Higher Education in a Globalized Society. UNESCO Education Position Paper. UNESCO, 2004. – 28 p.
9. Horta H. Global and National Prominent Universities: Internationalization, Competitiveness and the Role of the State // High Educ, 2009, 58. – p. 387-405.
10. Readings, Bill University in ruins. Harvard University Press, 1996. – 256 p.
11. Riddle, Phyllis Political Authority and University Formation in Europe, 1200-1800 // Sociological Perspectives, Vol. 36, № 1 (Spring, 1993) – p. 45-62.
12. Scott, John C. The Mission of the University: Medieval to Postmodern Transformations // The Journal of Higher Education, Vol. 77, № 1, Special Issue: Moving into the Next 75 Years (Jan.-Feb., 2006). – p. 1-39.
13. Veysey, Laurence R. The emergence of the American University. The University of Chicago Press, 1965. – 505 p.
14. Geuna, Aldo The Economics of Knowledge Production. Funding and the Structure of University Research. Edward Elgar, 1999. – 206 p.